

**ELMİ İNQILABLAR VƏ RASİONALLIĞIN TARİXİ TIPLƏRİ:
MƏNTİQİ-QNOSEOLOJİ TƏHLİL****R.İ.BƏŞİROV, Ə.B.MƏMMƏDOV**

Məqalədə izlənen başlıca məqsəd elmi inqilablar ilə rasionallığın tarixi tipləri arasındakı əlaqəni açmaq və bu kontekstdə elmi inqilabların mahiyyətini, baş vermə səbəblərini və hər bir elmi inqilabdan sonra alimlərin fəaliyyət üsulunda baş verən dəyişiklikləri araşdırmaqdır.

Müəlliflər qarşılıqlı olaraq qoyduqları məqsədi reallaşdırmaq məqsədilə elmdə baş vermiş global inqilabların nəticələrini təhlil etmiş və onların hər birinə müvafiq rasionallıq tipini – klassik, qeyri-klassik və postqeyri-klassik rasionallıqların məntiqi – qnoseoloji təhlilini vermişlər.

Dünyanın dərk edilməsi və onun qiymətləndirilməsi prosesi özünün ən yüksək və təmərəküzləşmiş ifadəsini elmdə tapır. Elm – insan fəaliyyətinin tarixən qərarlaşmış, dünyanın dərk olunmasına və onun məqsədəuyğun dəyişdirilməsinə doğru istiqamətlənmiş formasıdır. [12, s. 81-85]

Hazırda elmin inkişaf məntiqini müəyyən edən müxtəlif konsepsiyalar mövcuddur. Onların içərisində müasir Qərb fəlsəfəsinin görkəmli nümayəndələri T.Kunun «paradiqmalar» konsepsiyasını və İ.Lakatosun «tədqiqatlar proqramları» metodologiyasını ayrıca qeyd edə bilərik. [5; 6; 7] Aralarındakı bir sıra ciddi fərqlərə baxmayaraq hər iki konsepsiyanın mərkəzi ideyası elm tarixinin elmi inqilab adlanan düyün mərhələlərinə istinad edir. Bu gün elm tarixində elmi inqilabların baş verdiyini və onların intellektual əhəmiyyətini inkar edən adam çətin ki, tapılsın. Lakin belə hallarda «elmi inqilab» anlayışının özü müxtəlif mənalarda işlənə bildiyindən [20, s. 237-253; 8] məsələyə aydınlıq gətirmək üçün «elmi inqilab» məfhumunun mənə çalarlarını aydınlaşdırmağa ehtiyac vardır.

«Elmi inqilab» anlayışının ən radikal interpretasiyası ağıl və idrakın biliksizlik, cəhalət, mövhumat üzərində qələbəsinin elmin yaranması ilə nəticələnən köklü bir çevrilişin qəbul edilməsindən ibarətdir. Elmi inqilabın digər bir anlamı isə onun sürətli davam edən təkamül prosesinə münqər edilməsindən ibarətdir.

Elmi inqilab haqqında müxtəlif mülahizələr və konsepsiyalar mövcuddur. Elmi inqilabların xarakteri və təbiəti haqqında qeyri-adi nöqtəyi-nəzər görkəmli alman filosofu K.Popperə məxsusdur. [10] K.Popperin keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Qərb fəlsəfəsində geniş yayılmış falsifikasiya prinsipinə görə yalnız o

nəzəriyyə elmi sayıla bilər ki, o təkzib edilə bilsin [9, s. 44-46; 23]. Bu halda potensial təkzib olunma tez və ya gec aktual şəkil alır, yeni nəzəriyyə müvəffəqiyyətsizliyə uğrayır. Popperə görə nəzəriyyənin iflası elmdə yeni problemlərin meydana çıxmasına səbəb olan maraqlı hadisədir, belə ki, elmi tərəqqinin mahiyyəti məhz bir problemdən digər problemə keçidlə müəyyən olunur və bu keçid öz ifadəsini «elmi inqilab» anlayışında tapır. [10]

«İnqilab» sözü, məlum olduğu kimi, «çevriliş» deməkdir. Elmə tətbiq edildikdə isə bu anlayış elmin bütün elementlərinin: faktların, qanunların, nəzəriyyələrin, metodların, dünyanın elmi mənzərəsinin radikal dəyişməsini ifadə edir. Bəs faktların dəyişməsi nə deməkdir? Qəti müəyyən edilmişdir ki, faktları dəyişmək mümkün deyil. Həm də burada söhbət tək-cə faktların özündən deyil, onların təfsirindən, izah edilməsindən gedir. Elmi inqilabın gedişində faktların özləri deyil, onların yalnız elmi təfsiri əsaslı dəyişikliyə uğrayır. Elmi inqilabdan danışarkən bir nüansı da hökmən nəzərə almaq lazımdır: elmdə köklü inqilabi dəyişiklikdən yalnız o halda danışmaq olar ki, bu dəyişiklik elmin tək-cə prinsip, metod və nəzəriyyələrinin deyil, həm də elmi biliyin baza elementlərinin ümumiləşdirilmiş ifadəsi olan dünyanın elmi mənzərəsini də əhatə etmiş olsun. Elmi inqilab – elmin inkişafının elə mərhələsidir ki, bu zaman onun əsasları ilə yaradılan tədqiqat strategiyasının dəyişməsi baş verir. [8; 5] Elmin əsasları bir neçə komponenti ehtiva edir. Onlardan başlıca olanları: a) tədqiqatın idealları və metodları (elmi fəaliyyətin məqsədləri və onların reallaşdırılması üsulları); b) dünyanın elmi mənzərəsi (dünya haqqında, onun ümumi xassələri və qanunauyğunluqları haqqında elmi anlayışlar və qanunlar əsasında formalaşan bütöv təsəvvürlər sistemi); v) elmi tədqiqatın məqsədlərini, metodlarını, norma və ideallarını əsaslandıran fəlsəfi ideya və prinsiplər.

Elmi inqilablar necə və nə üçün baş verir? Bu məsələnin ilk araşdırıcısı olan T.Kun elmin inkişaf mərhələlərini «normal elmə» və «elmi inqilablara» bölür. [5] Elmi fəaliyyətin və ya paradiqmanın müəyyən modelini qəbul edən elmi ictimaiyyətin əksər nümayəndələri bu model çərçivəsində bütün elmi «başsındırmaları» həll etməyə çalışırlar. Paradiqmanın məzmununa nəzəriyyələr, metodoloji normalar, dəyəri standartlar, dünyagörüşü quraşdırmaları və s. daxil olur. Mövcud paradiqma çərçivəsində həlli mümkün olmayan problem və məsələlər qarşıya çıxdıqda elmin normal dövrü başa çatır və bu zamandan etibarən köhnə paradiqma «dağılaraq» öz yerini yeni paradiqmaya verir. T.Kunun təbirincə elmdə inqilablar bu yolla baş verir.

Dünyanın elmi mənzərəsində baş vermiş radikal dəyişiklikləri dəqiq və birmənalı qeydə almaqla elm, xüsusilə təbiətşünaslıq tarixində bir neçə inqilabı seçib ayırmaq olar. Əgər bu radikal inqilabları onların baş verməsində əhəmiyyətli rol oynamış alimlərin adı ilə adlandırsaq, bu halda onları müvafiq olaraq Aristotel, Nyuton və Eynşteyn inqilabları adlandırma bilərik. [9]

Bəşəriyyətin mənəvi həyatında elmin yaranması ilə nəticələnən birinci elmi inqilab miladdan əvvəl VI-IV əsrlərdə baş vermişdir. Bu inqilabın tarixi əhəmiyyəti bundadır ki, insanlar onun gedişində elmi idrakı dünyanın dərkini və nəzəri mənimsənilməsini digər formalarından fərqləndirməyə başlamışlar. [22] Elm antik dövrün böyük filosofu Aristotelin əsərlərində («Fizika», «Siyasət», «Orqanon» və s.) daha aydın başa düşülməyə başlanmışdır. Aristotel sübut haqqında təlimi – biliyin alınmasının və sistemləşdirilməsinin başlıca aləti olan formal məntiqi yaratmış, kateqoriya – anlayışlar aparatının işləyib hazırlanmış, elmi tədqiqatın təşkilinin qanununu müəyyən etmiş, təbiət haqqında elmləri – fizika, riyaziyyat, biologiya və s. bir-birindən ayırmaqla elmi biliyin ayrı-ayrı predmetlər üzrə diferensiaslaşdırmasına başlanğıc vermişdir. Onun təklif etdiyi biliklərin elmiyi normaları, elmi idrakın təsvir, izahat, anlama, əsaslandırma üsulları min il müddətində alimlərin hörmət və dərin minnətdarlıq hissi ilə istifadə olunmuş, formulə etdiyi məntiq isə öz əhəmiyyətini bu gün də qoruyub saxlamışdır.

Dünyanın antik elm mənzərəsinin mühüm bir fraqmenti Kainatın strukturu haqqında geosentrik təlim üzərində qurulmuşdur. Kainatın geosentrik sistemi naməlum dünyanın dərk yolunda atılmış çətin və cəsarətli addım olub, bəşər tarixində baş vermiş birinci elmi inqilabın ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur.

Elm tarixində ikinci qlobal inqilab XVI-XVIII əsrlərdə baş vermiş və Kainatın geosentrik modelindən heliosentrik modelinə keçid onun çıxış nöqtəsini təşkil etmişdir. Heliosentrik sistem dünyanın elmi mənzərəsinin yeniləşməsində aşkar nəzərə çarpan əlamət olsa da, bu dövrdə elmdə baş verən dəyişikliklərin mahiyyətini qabarıq əks etdirməmişdir. Buna görə də, ikinci qlobal inqilabın təbii-elmi fikirdə yaratdığı dəyişikliyin ümumi mənasını görkəmli nümayəndələri A.Kopernik, Q.Qaliley, İ.Kepler, R.Dekart, İ.Nyuton olmuş, klassik təbiətşünaslığın formalaşması kimi ifadə etmək olar. [22] Təbiət haqqında mütləq həqiqi biliklərin qazanılması klassik elmi idein olmuş və müşahidə olunan hadisələri determinə etmək onun idrakı metodu sayılmışdır.

Klassik elm çərçivəsində dünyanın elmi mənzərəsi mexaniki xarakter daşımış, təbiət və insan haqqında biliklər mexanikanın fundamental qanunlarına müncər edilmişdir. [21] Xatırladaq ki, klassik elm idrakı subyektədən xaricdə və ondan asılı olmayaraq mövcud olan obyektləri dərk edən subyektin tərəküründə inikas kimi baxan materialist fəlsəfinin ideya və prinsipləri ilə əsaslandırılmışdır.

Elm tarixinə Nyutonun adı ilə daxil olmuş ikinci qlobal inqilabın xüsusiyyətləri belə olmuşdur. Dünyanın eksperimental-riyazi təbiətşünaslıq üzərində yüksələn mexaniki mənzərəsi bu inqilabın yekunu idi.

Elm bu inqilabın dalğalarında praktiki olaraq XIX əsrin sonunadək inkişaf etmişdir. Bu müddət ərzində dünyanın artıq

qərarlaşmış ümumi mənzərəsini tamamlayan və onu daha da mürəkkəbləşdirən çox böyük kəşflər edilmiş və məhz bu kəşflər sayəsində mexaniki və fiziki hadisələrin öyrənilməsinə yönəldilən klassik elmdən nizamlı təşkil olunmuş elmə keçid baş vermişdir. [15] Sosial həyatın mənəvi iqlimində biologiya, kimya, geologiya kimi fundamental elmlərin meydana gəlməsi dünyanın mexaniki mənzərəsini ümumelmi və ümumdünyagörüşü olması ideyasını aradan qaldırmışdır. Bu dövrdə biologiya və geologiya elmləri dünya mənzərəsinə aləmin mexaniki mənzərəsində rast olunmayan inkişaf ideyasını daxil etmişdir. Biologiya və geologiyada öyrənilən obyektlərin spesifikasiyası klassik elmin tədqiqat metodlarının köməyi ilə ifadə oluna bilməzdi: elmə inkişaf ideyasını nəzərə alan yeni ideallar lazım idi.

Elmin fəlsəfi əsaslarında da ciddi dəyişiklik baş verir. [3; 20] bu dövrdə fəlsəfənin mərkəzi problemləri aşağıdakılar olmuşdur: müxtəlif elmlərdə təmərküzlənmiş elmi biliklərin diferensiasiyası və inteqrasiyası məsələləri; elmi tədqiqatın müxtəlif metodlarının nisbəti; elmlərin təsnifatı və onun meyarlarının axtarılması. Bu axtarışlar klassik elmin norma, ideal və metodlarını da əsaslı dəyişikliyə uğrattı. Klassik elmin idrakı məqsədlərinə gəldikdə isə, tanınmış rus filosofu, akad. V.S.Stepin belə hesab edir ki, nizamlı, mütəşəkkil elmin qərarlaşması dövründə onlar əsaslı dəyişikliyə uğramamışdır. [16]

Elmin əsaslarını «lərzəyə salan» üçüncü qlobal inqilab XIX-XX əsrin qovşağında başlayıb, XX əsrin ortalarında davam etdi. [8; 9] İnqilabi dəyişikliklər bir çox elmləri əhatə etdi: fizikada relativist və kvant nəzəriyyəsi işlənib hazırlandı, biologiyada – genetikə, kimyada – kvant kimyası və s. sahələr yarandı. Elmi biliyin yeni sahələri – kibernetika və sistem nəzəriyyəsi meydana gəldi. Bütün bunların nəticəsində əsasları klassik elmin əsaslarından kökündən fərqlənən yeni, qeyri-klassik təbiətşünaslıq formalaşdı. Qeyri-klassik elmin idealları və normaları, izah etmənin və təsvirin idealları dəyişildi. Əgər klassik elmdə izahat metodu obyektin necəliyini xarakterizə edirdisə, artıq qeyri-klassik elmdə izahat və təsvirin qarşısına obyektin onun tədqiqinə imkan verən cihazla qarşılıqlı təsir faktının nəzərə və qeydə alınması tələbi qoyulurdu. [18] Elm təsdiq edirdi ki, təfəkkür obyektini olduğu kimi, yəni təbii halında deyil, onun cihazla qarşılıqlı təsiri zamanı nümayiş etdirdiyi halda öyrənir.

Qeyri-klassik təbiətşünaslıq dünyanın mexaniki mənzərəsindən fərqli yeni mənzərəsini yaratdı: burada təbiətə özünü tənzimləyən sistemlərin mürəkkəb dinamik və ierarxizəlanmış vəhdəti kimi baxılırdı. [13; 8]

Yeni inqilabın gedişində elmin fəlsəfi əsasları da dəyişildi: fəlsəfə elmi biliyin tarixən dəyişməsi ideyasını irəli sürdü, həqiqətin nisbiliyi prinsipini təsdiq idrak prosesində subyektin fəallığı haqqında təsəvvürləri işləyib hazırladı. Fəlsəfədə bir sıra problemlərin müvəffəqiyyətli həllinə imkan verən bir qisim

kateqoriyalar da əhəmiyyətli dəyişikliyə uğradı. Hissə, tam, səbəb, təsadüf və zərurət və s. kateqoriyalar məzmunca zənginləşib inkişaf etdi. Onların məzmun dəyişikliyi elmdə belə bir faktın müəyyən edilməsi ilə bağlı olmuşdur ki, klassik prinsipinə görə mürəkkəb sistemlər həmişə öz hissələrinin cəminə bərabərdir və tam öz hissələrindən həmişə böyükdür. Məlum oldu ki, mürəkkəb sistemlərdə tam və hissənin qarşılıqlı münasibəti daha mürəkkəb səciyyə daşıyır. Elm zərurətin qərarlaşmasında təsadüfi mühüm rolunu aşkar etdiyi üçün burada təsadüf kateqoriyasına ciddi fikir verilir.

Bəşəriyyətin intellektual həyatında dördüncü elmi inqilab XX əsrin üçüncü rübündə başlayıb, postqeyriklassik elmin meydana gəlməsi ilə müşayiət olundu. [21; 3] Elmin inkişafının bu mərhələsində özünü tənzimləyən sistemlərlə yanaşı (belə obyektlərlə qeyri-klassik elm də məşğul olurdu), özünü inkişaf edən sistemlər də tədqiqat obyektinə çevrildi. Özünü inkişaf edən sistemlər mürəkkəb törəmələr olub, açıq, qeyri-xətti, dissanativ, tarazlıq halından uzaqda yerləşən və özünü təşkil edən sistemlər idi. Belə sistemlərin elmi tədqiqatı qismən sinergetikada hazırlanmış yeni strategiya tələb edirdi. Sinergetika (yunan sözü **sunergia** – birgə, razılaşdırılmış) yeni elmlərarası tədqiqat istiqamətidir. [1; 2; 4] Aşkar edildi ki, materiya yalnız üzvi formada deyil, həm də qeyri-üzvi təbiət formasında özünü təşkil etməyə qabildir. Sinergetika bu vaxtadək elmi idrakə naməlum qalan böyük bir həqiqəti açıqladı: O, xaosdan, qaydasızlıqdan qaydanın yarana bilməsi mexanizmini açıqladı. Bu kəşf inqilabi xarakterli idi, belə ki, əvvəllər elm təkamülü yalnız entropiyanın artması istiqamətində, yəni xaosun, qaydasızlığın artması istiqamətində qəbul edirdi. Sinergetika isə aşkar etdi ki, mürəkkəb özünü təşkil edən sistem bifurkasiya nöqtəsinə (sistemin qeyri-tarazlıq halı) çataraq, bu andan etibarən özünün sonrakı inkişafının yelpikvari (budaqlanmış) dəstinə malik olur. Bifurkasiya nöqtəsində sistemdə fluktuasiyalar başlayır və bu halda ona edilən təsadüfi kiçik bir təsir onun mümkün inkişaf istiqamətlərindən yalnız birinin seçilməsinə səbəb olur və bu seçim təsadüfi və geriyə dönməz səciyyə daşıyır [4; 2; 11]. Fluktuasiya nöqtəsində sistemə edilən təsir onda yeni dayanıqlı strukturların formalaşmasına təkan verir. Bu faktı nəzərə alsaq, aydın olar ki, insanın bu qəbildən olan sistemlərlə qarşılıqlı təsiri ondan yüksək məsuliyyət tələb edir, zira insanın təsiri sistemin mümkün hallar məkanını dəyişməsinə səbəb olan həmin «kiçik təsadüfi təsir» ola bilər. Subyekt bifurkasiya nöqtəsində sistemin mümkün inkişaf yollarından birini seçməsinin iştirakçısı ola bilər. Seçimin geriyə dönməzliyi və sistemin mümkün inkişaf yolunun dəqiqliklə hesablanma bilməsi buna gətirib çıxarır ki, insanın mürəkkəb sistemlərin özünü təşkil etməsinə müdaxilə etməsi qarşısında daşdığı məsuliyyət hissi problemi özlüyündə aydın bir şeyə çevirirdi. [14]

Yuxarıda deyilənlər belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, post-

qeyriklassik elm prinsip etibarilə yeni idraki strategiya tələb edən xüsusi növ mürəkkəb sistemlərlə iş görür. Burada dünyanın elmi mənzərəsi təbiət və insanın təşəkkülü və tarixi inkişafı ideyası üzərində qurulur.

Müxtəlif elmlərdə formalaşdırılan xüsusi elmi mənzərələr postqeyriklassik elmdə artıq adekvatlıq iddiasında ola bilməyib, dünyanın ümumelmi mənzərəsinin yalnız nisbi müstəqil fraqmentlərinə çevrilirlər.

Beləliklə, biz yuxarıda elm tarixində baş vermiş dörd inqilabın xarakterik cəhətlərini nəzərdən keçirdik. Elmi inqilablar eyni zamanda rasionallıq tiplərinin dəyişməsi olmuşdur. Elm rasionallığın tipi – elmi fəaliyyətin «subyekt – tədqiqat vasitələri – obyekt» kimi təsvir olunan və obyektiv həqiqətin alınmasına doğru istiqamətlənən halıdır. Elmi inkişafın hər bir inqilabdan sonra başlanan tarixi dövrünün özəl elmi rasionallıq tipi olmuşdur. V.S.Stepinin fikrincə yuxarıda təsvir olunmuş elmi inqilablara uyğun olaraq elm tarixində elmi rasionallığın üç tipi mövcud olmuşdur [3; 17]:

- a) klassik rasionallıq;
- b) qeyri-klassik rasionallıq;
- v) postqeyriklassik rasionallıq.

Rasionallığın elmi fəaliyyətdə «subyekt – idrak vasitəsi – obyekt» kimi başa düşülən klassik tipi obyektin adı çəkilən münasibətin başlıca komponenti kimi seçib ayırmışdır. Bu halda subyektə idrak vasitələrinə və metodlarına aid olanların hamısı obyektin nəzəri izahından və təsvirindən sıxışdırılıb çıxarıldı. Obyekt haqqında məzmununda subyekt və idrak vasitəsilə bağlı informasiyaların olmaması qazanılmış biliyin həqiqi və obyektiv olmasının zəruri şərti kimi qəbul edilirdi. Rasionallığın klassik tipində nə filosoflar, nə də konkret bilik sahibləri subyektin fəallığını, idrak vasitəsinin idrak prosesinə təsirini nəzərə almır, həmçinin elmin əsaslarının məzmununun sosial-mədəni şərtlənməsini dərk etmirdilər.

Elmi rasionallığın klassik tipindən fərqli olaraq qeyri-klassik tipi idrak prosesində tədqiqat vasitəsinin obyektə təsirinin dərk edilməsi ilə xarakterizə olunur. [21] Burada bu təsir nəzərə alınaraq idrak prosesinin nəzəri izahat və təsvirinə daxil edilir. Başqa sözlə, qeyri-klassik rasionallıqda «subyekt – obyekt – idrak vasitəsi» münasibətində tədqiqatçının diqqəti eyni zamanda həm obyekt, həm də idrak vasitəsi üzərində cəmləşir. Digər tərəfdən, idrak vasitəsinin məhz subyekt tərəfindən istifadə edilməsi göstərir ki, qeyri-klassik rasionallıqda subyektin aktivliyi də nəzərə alınır. Klassik rasionallıq ilə müqayisədə nümayiş etdirdiyi bütün üstünlüklərə baxmayaraq, qeyri-klassik rasionallıqda da belə bir fakt dərk olunmamış qalır ki, tədqiqatın strategiyasını və formalaşması üsullarını, obyektlərin seçilib götürülməsini müəyyən edən elmi məqsədlər, ilk növbədə, mədəniyyətdə üstünlük təşkil edən dünyagörüşü və dəyəri amillər ilə şərtlənir.

Rasionallığın postqeyriklassik tipində belə bir həqiqət dərk olunur ki, obyekt haqqında bilik təkcə onun idrak vasitəsilə qarşılıqlı təsirinin xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də subyektin fəaliyyətinin dəyəri – məqsədli strukturları ilə müəyyən olunur. [2] Başqa sözlə, belə bir fikir həqiqət kimi qəbul edilir ki, subyektin obyekt haqqında qazandığı biliklərin məzmununa təsiri yalnız xüsusi tədqiqat vasitələrinin və əməliyyatların tətbiqi sayəsində deyil, həm də özünün birbaşa elmdən kənar, sosial dəyərləri ilə bağlanan məqsədləri ilə reallaşır.

Rasionallıq tiplərinin bir-birini əvəz etməsi idrakı fəaliyyəti müşayiət edən təfəkkürün refleksiya fəaliyyətinin dərinləşməsi prosesidir. Onun dəyişməsi və dərinləşməsi həm elmdaxili səbəblər ilə (mövcud elmi paradigma çərçivəsində öz izahını tapmayan faktorların toplanması; cihazların və müşahidə üsullarının təkmilləşməsi ilə əlaqədar obyektlərin yeni tiplərinin kəşf olunması və s.) və elmdən xaric səbəblər ilə (bu və ya digər dövrün mədəniyyətində mövcud olan dəyəri və dünyagörüşü oriyentirləri) şərtlənir.

Beləliklə, bəşəriyyətin mənəvi həyatında paradigmalardan bir-birini əvəz etməsi dalğasında baş verən elmi inqilablar alimlərin fəaliyyət üsullarının dəyişərək rasionallıq tiplərinin bir-birini əvəzləməsinə səbəb olur. Lakin yeni və köhnə rasionallıq tipləri arasında dərin uçurum olmur: rasionallığın yeni tipi əvvəlki tipi məhv etməyərək, yalnız onun tətbiqi sərhədlərini aşkara çıxarır. Buna görə də biz hazırkı dövrün elmin postqeyriklassik dövrü adlandırdıqda, bununla heç də rasionallığın əvvəlki tiplərini: klassik və qeyri-klassik rasionallığı mütləq mənada inkar etmir və ya onları tarixin arxivinə göndərmirik. Onların metodoloji üsulları, normaları və elmi idrak idealları mürəkkəbliyin dərəcəsi böyük olmayan obyektlərin öyrənilməsi üçün öz dəyərlərini hələ də qoruyub saxlayır.

Elmin gələcəyini proqnozlaşdıraraq, deyə bilərik ki, bu halda üstünlük və müəyyənəddirlik rasionallığın məhz postqeyriklassik tipinə məxsusdur. V.S.Stepin bu barədə yazır: «Müasir elm öz axtarırlarının ön cərgəsində tədqiqatın mərkəzinə insanın əsas komponent kimi daxil edildiyi unikal, tarixən inkişaf edən sistemləri yerləşdirdikdə bu situasiyada dəyərlərin eksplikasiyasının tələbləri (latın sözü explicatio – şərh etmək) ənənəvi məqsədlərinə nəinki zidd deyil, onlar həm də bu məqsədlərin reallaşdırılmasının müqəddəm şərti kimi çıxış edir».

Buna görə də, texnogen sivilizasiya dövründə elmi axtarırların strategiyasının tərifinə humanist oriyentirlər, başqa sözlə, insan və onun Yer həyatı ilə bağlı məsələləri də hökmən daxil edilməlidir. [16]

ƏDƏBİYYAT

1. Allahyarova T.V. Sinergetika. Bakı: «Elm», 2005.
2. Qurbanov F. Sinergetika: xaosun astanasında. Bakı, 2004.
3. Кохановский В.П. Философия и методология науки. Ростов-на-Дону, 1999.
4. Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Сinergetika – теория самоорганизации. М., 1983.

5. Кун Т. Структура научных революции. М.: Прогресс, 1975.
6. Лакатос И. Методология научных исследовательских программ. // Вопросы философии №4 1995.
7. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. М., 1995.
8. Лазарев Ф.В., Трифонова М.К. Структура познания и научная революция. М.: «Высшая школа», 1980.
9. Мяммядов Я.Б. Елми идрак вя онун инкишаф диалектикасы. Баку: Сяда, 1998.
10. Поппер К.Р. Логика и рост научного знания. М., 1983.
11. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой. М., 1986.
12. Ильин В.В. Философия науки. М., 2003.
13. Проблемы методологии постнеклассической науки. М., 1992.
14. Принципы самоорганизации. М., 1996.
15. Рузавин Г.И. Логика и методология научного поиска. М., 1986.
16. Степин В.С., Кузнецова Л.Ф. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации. М., 1994.
17. Современная философия науки: Знание, рациональность, ценность в трудах мыслителей Запада. М., 1996.
18. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. М., 1986.
19. Философия науки: Проблема рациональности. М., 1995.
20. Философия и методология науки. (Под ред. В.И.Кунцова). М., 1996.
21. Эпистемология и постнеклассическая наука. М., 1992.
22. Грушевицкая Т.Г., Садохин А.П. Концепции современного естествознания. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2003.
23. Popper K.R. Conjectures and Refutations. London, 1972, p. 225.

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ТИПЫ НАУЧНЫХ
РЕВОЛЮЦИЙ И РАЦИОНАЛЬНОСТИ:
ЛОГИЧЕСКИЙ И ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Р.И.БАШИРОВ, А.Б.МАМЕДОВ

АННОТАЦИЯ

Главная задача данной статьи – раскрыть связь между научными революциями и историческими типами рациональности, исследовать в этом контексте сущность научных революций, их причины и изменения, происходящие в деятельности ученых после каждой научной революции.

Авторы исследовали последствия глобальных революций, происходящих в науке, с целью реализовать поставленные перед ними задачи и представили гносеологический анализ соответствующих им рациональных типов – классического, неклассического, непостклассического.